

Віра ГУПАЛО

ДОСЛІДЖЕННЯ ГОРОДИЩА ЛІТОПИСНОГО ЗВЕНИГОРОДА І ЙОГО ОКОЛИЦЬ У ХІХ СТОЛІТТІ

У добу Просвітництва, що породила всезагальний європейський рух за збереження пам'яток давнини, як нова наука поставала археологія старожитностей, оповита серпанком романтизму. Спалах зацікавленості матеріальними рештками зниклих цивілізацій на теренах Галичини припадає на початок ХІХ ст. і відтоді розпочинається поступове систематичне формування фундаменту якісно нових знань для пізнання найдавніших історичних процесів у суспільстві. Актуальність проблеми породжувала й визначала форми організації наукових товариств, покликаних накреслити напрями пошуків давніх артефактів, акумулювати та переосмислити нові знання. Так, на початку ХІХ ст. у Львові створюється Цісарсько-королівська Служба консерваторів Східної Галичини, діяльність якої обумовлювалася відповідними законодавчими актами. Одними з перших були декрети австрійського уряду від 28 грудня 1818 р., 3 квітня 1827 р., 15 червня 1846 р., згідно з якими заборонялося вивозити за межі країни старожитності, “володіння якими приносять державі славу і гордість, оскільки усі ці предмети є творінням майстрів і митців, що їх уже немає серед живих (переклад – В. Г.)”¹. Уже в першій половині ХІХ ст. засновано Науковий інститут ім. Оссолінських (1817), музей ім. Любомирських (1823), музей ім. Дідушицьких (1845). У другій половині століття у Львові створено Археологічне товариство (1876), виникла низка державних та громадських установ (музеї, архіви, бібліотеки), діяльність яких була спрямована на примноження і збереження старожитностей². Перші кроки наукових інституцій, окрім реставраційних робіт, характеризуються збиральництвом, втім і викопних матеріалів, виявлених випадково. Надалі, завдяки зусиллям краєзнавців і численного грона любителів старовини, які усвідомлювали важливість збереження археологічних знахідок, поступово формувалися колекції речових матеріалів відомих культурно-наукових осередків Галичини: Музею Народного Дому (1873), кабінету археології Львівського університету (1876), Музею Ставропігійського інституту (1889), Музею Наукового товариства

¹ *Demetrykiewicz W.* Konserwatorstwo dla zabytków archeologicznych // *Studium ze stanowiska dziejów kultury i nauki porównawczej prawa.* – Kraków, 1886. – S. 59.

² *Булик Н.* З історії археологічних до-

сліджень у Східній Галичині в ХІХ – на початку ХХ ст. // *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині (далі – МДАПВ).* – Львів, 2006. – Вип. 10. – С. 298–317.

ім. Шевченка (1893)³. У 1861 р. у Львові науковий інститут ім. Оссолінських вперше організував виставку старовинних предметів на базі музею ім. Любомирських. У наступні роки виставки стали традиційною формою популяризації старожитностей⁴. У 1885 р. у Львові відбулася знаменна подія – з'їзд археологів, до відкриття якого спільними зусиллями польських та українських вчених приурочена археологічна виставка. На самому з'їзді підвели підсумки багаторічних досліджень на Покутті, Поділлі та в Побужжі⁵.

Окреслюючи в загальних рисах основні етапи становлення археології як науки, необхідно відзначити, що вона розвивалася від стихійного хаотичного збирання стародавніх предметів до цілеспрямованого здобування та дослідження археологічних артефактів з наступним переходом до концептуальних побудов, завдань, прогресування методичних засад.

Коли у контексті цих трансформацій відбулося зацікавлення старожитностями зі Звенигорода – сказати важко. Судячи зі ступеню насичення артефактами культурного шару, давні предмети в межах села мешканці знаходили постійно впродовж століть, особливо під час польових чи земельно-будівельних робіт. Найдавніші відомості про масовий характер знахідок відображено у календарі Станіслава Дуньчевського⁶ за 1749 р. Йшлося про перше широко-масштабне перепланування центральної частини княжого Звенигорода, здійснене у зв'язку з побудовою замку Адама Сенявського (†1726), каштеляна краківського, гетьмана великого коронного, львівського старости. Земляні роботи, на думку дослідників, розпочато ще при житті батька Адама – Миколая Єроніма Сенявського (†1683)⁷. Вражаюча кількість знахідок (передусім поховань) викликала зацікавлення гетьмана, який доручив дослідити історію Звенигорода. У підсумок цих пошуків у нову в'їзну браму вмуровано пам'ятну плиту з вирізьбленим латиною написом, витриманим у бароковому стилі романтично-патріотичної риторики, притаманної добі сарматизму. Крім літописних подій, поданих за Яном Длугошем, повідомлялося й про знахідки, втім

³ Janusz B. Kultura przedhistoryczna Podola Galicyjskiego. – Lwów, 1914. – S. 1–34; Булик Н. Археологічні колекції у музеях Львова (1823–1914) // МДАПВ. – Львів, 2008. – Вип. 12. – С. 407–428.

⁴ Przewodnik wystawy starożytniczej Lwowskiej w r. 1861. – Lwów, 1861; Katalog wystawy Archeologicznej i Etnograficznej we Lwowie 1885 r. – Lwów, 1885; Шараневич И. Каталог археологическо-библиографической выставки Ставропигийского института во Львове. – Львов, 1888; Pawłowicz B. Wystawa archeologiczno bibliograficzna Instytutu Stawropigijjskiego // Przewodnik Naukowy i Literacki. – Lwów, 1888; Katalog wystawy zabytków starożytnych we Lwowie w r. 1894. – Lwów, 1894; Булик Н. До питання про формування археологічної науки в Галичині у ХІХ столітті //

МДАПВ. – Львів, 2005. – Вип. 9. – С. 378.

⁵ Katalog wystawy Archeologicznej...; Булик Н. Наукові з'їзди ХІХ ст. та участь у них львівських археологів // МДАПВ. – Львів, 2007. – Вип. 11. – С. 387–393.

⁶ Станіслав Дуньчевський (1701–1767) – професор кафедри астрономії і математики, згодом декан Замойської Академії (1724–1767), управитель тамтешньої друкарні.

⁷ Schneider A. Dźwinogród pod Lwowem i jego dawne historyczne znaczenie // Dodatek miesięczny do Gazety Lwowskiej. – Lwów, 1872. – Т. 3, zesz. 2. – S. 226; Nestorow R. Jan Kampenhauzen. Inżynier na usługach hetmana Adama Mikołaja Sieniawskiego // Fides ars scientia. Studia dedykowane pamięci Księdza Kanonika Augusta Mednisa. – Tarnów, 2008. – S. 322.

і поховання у кам'яному саркофазі. Старожитності, виявлені під час цього грандіозного будівництва, як, зрештою, і предмети, виорані на полях упродовж наступних ста п'ятдесяти років, безслідно втрачені, оскільки "ера колекціонерства" ще не настала.

Інший кам'яний саркофаг знайдено у середині XIX ст. Відомості про це записали в парафіяльному протоколі церкви св. Миколая. Однак про місце знахідки і її подальшу долю нічого не повідомлялося⁸.

Про підхід до звенигородських знахідок як наукових артефактів є підстави говорити лише від другої половини XIX ст. Чи не вперше для підкріплення історичних висновків щодо місцезнаходження літописного Звенигорода Василь Ільницький відкликався до повідомлення про знахідки, як сучасні йому, так і при будівництві замку А. Сенявського. Копія напису з пам'яткової плити у замкових воротах зберігалася в архіві звенигородської церкви, настоятелем якої в середині XIX ст. був о. Григорій Савчинський. До пароха селяни також зносили випадкові знахідки, втім і наконечник стріли та острогу, виявлено якраз на час відвідин В. Ільницьким Звенигорода⁹.

Окрім того, присвячена Звенигородові праця В. Ільницького спонукала любителів старовини збирати не тільки предмети, а й перекази про давні події, легенди, описувати все, що стосувалося історії місцевих звичаїв (традиції у щоденному побуті, проведенні свят, особливості народного вбрання тощо). Одним з перших такі відомості зібрав о. Г. Савчинський¹⁰. Ці матеріали згодом використав Венедикт Площанський у зведеній праці про деякі села Галицької Русі. У поданій всебічній характеристиці Звенигорода привертають увагу нотатки про руїни мурованої князівської церкви, місцезнаходження якої позначене невеликим кам'яним хрестом; автор відзначив й

⁸ Пастернак Я. Княжий Звенигород // Літературно-науковий додаток "Нового Часу". – Львів, 1938. – 6 січня; Його ж. Археологія України. Первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами. – Торонто, 1961. – С. 645.

⁹ Ільницький В. Стародавні галицькі міста. Стародавній Звенигородъ. – Львовъ, 1861. – Ч. 1. – С. 22.

¹⁰ Савчинський Григорій Онуфрійович народився 26.12.1802 р. в с. Дуплиських

о. Григорій Савчинський

Заліщицького р-ну Тернопільської обл. Після закінчення Львівської духовної семінарії був священником у селах Книгиничі (1833–1834) і Виспа (1834–1857) на Рогатинщині, Звенигороді (1857–1888), очолював Бібрський деканат. Культурний діяч, письменник. Друкував свої твори у газеті "Зоря Галицька". Помер у 1888 р. і похований у Звенигороді: *Тарнавський Л. О., Тарнавський В. Л.* Родовід Савчинських. – Львів, 2011. – С. 9–15.

існування невисоких пагорбів, могилок, на його гадку, ймовірно, насипаних людською рукою. Численні сліди стародавніх пам'яток простежувалися й довкруги Звенигорода – “розличнии высипанныи валы, якъ отъ Романова, и... великіи могилі, якъ въ Николаеве”¹¹. Згадав В. Площанський і про викопані предмети, передусім зброю.

Назагал, зміни у суспільстві¹² обумовлювали й зміни у ставленні населення до знахідок. Виорані чи викопані предмети вже не викидалися, а передавалися представникам місцевої інтелігенції – вчителям, лікарям, священикам, дешифрація потрапляла до музеїв. До найдавніше виявлених артефактів (з відомих на сьогодні) належать речі, викопані у Звенигороді на території замчища і передані спершу до музею при бібліотеці імені Оссолінських, а потім музею ім. Любомирських: фрагмент срібного ланцюжка, дві золоті обручки, фрагмент срібної пряжки, пошкоджена срібна пласка коробочка, що складалася з двох частин і призначалася, ймовірно, для зберігання реліквії¹³, сталевий перстень, розтягтий і загострений якби для натягання тятиви, стара пустотіла сережка (колт?), предмет із заліза, т. зв. арпа – зброя римської доби¹⁴. Окрім цього, за усними повідомленнями мешканців, серед іншого, знаходили також уламки зброї, обладунків, наконечники стріл¹⁵. Вкрай важко, якщо не неможливо, встановити імена усіх осіб, які цікавилися історією Звенигорода і збирали викопані речі. Наприклад, половинку бронзового релікварію (фрагмент енкалпіона?) подарував музею ім. Любомирських Олександр Вибрановський¹⁶. До музею Народного Дому переказував знахідки о. Г. Савчинський, а також о. Іван Билинкевич, який передав срібну підвіску у вигляді півмісяця, знайдену випадково в с. Дмитровичі поблизу Звенигорода¹⁷, що її Володимир Антонович інтерпретував як підвіску княжої доби¹⁸. Достовірно відомо, що приватну колекцію цікавих артефактів зі Звенигорода зібрав у селян Михайло Грушевський. Більшими збірками

¹¹ Площанский В. Некоторые села Галицкой Руси // Литературный сборник издаваемый Галицко-Русскою Матицею. – Львов, 1870. – С. 42–43.

¹² На першу половину XIX ст. припадає поява перших об'ємних колекцій археологічних старожитностей аристократичних меценатів Галичини (Мечислав Потоцький, Юрій та Генріх Любомирські, Володимир Дідушицький, Юзеф Оссолінський, Леон Сапега та інші). У наступні десятиліття це викликало хвилю послідовників у широких колах громадськості на місцях.

¹³ Katalog muzeum imienia Lubomirskich. – Lwów, 1877. – S. 16–17, 27.

¹⁴ Знайдена у 1862 р.: Площанский В. Некоторые села... – С. 43.

¹⁵ Schneider A. Dźwinogród pod Lwowem

i jego dawne historyczne znaczenie // Dodatek miesięczny do Gazety Lwowskiej. – Lwów, 1872. – T. 3, zes. 2. – S. 233–234.

¹⁶ Katalog muzeum imienia Lubomirskich. – S. 27.

¹⁷ Janusz B. Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej. – Lwów, 1918. – S. 42; Билинкевич І. Незабвенной памяти д-ра Исидора Ив. Шараневича, профессора Львовскаго университета, сеніора Ставропигіи во Львове, посвящаеъ о. Іоаннь Семеновичъ Билинкевичъ 1929 г. Въ 100-летнюю годовщину его рождения // Временник Ставропигійскаго института. – Львов, 1929. – С. 115.

¹⁸ Билинкевич І. Несколько памятковъ изъ древле-княжескаго русскаго города Звенигорода // Временникъ Ставропигійскаго института. – Львов, 1899. – С. 128.

володіли представники місцевої звенигородської інтелігенції – о. І. Билинкевич, чиновник Фінансової стражі Л. Стемпуркський, вчитель і директор школи Микелита. Він, зацікавивши школярів у збереженні випадково викопаних предметів, скуповував такі від них на власні кошти. У його збірці знаходилися три олов'яні печатки, знайдені на пришкільному городі. Ці речові матеріали згодом впровадив до наукового вжитку М. Грушевський¹⁹. Незабаром збірка поповнилася новими знахідками, серед яких крем'яна пилочка (серп?), два кам'яні натільні хрестики (цілий і уламок), фрагменти скляних браслетів, зворотна частина енкалпіона з зображенням Богородиці на середхресті, оточеної святими у колах на кінцях рамен (довжина виробу 10 см, ширина 6 см), а також срібні монети XVIII ст.²⁰. Однак не так все було безхмарно зі збиранням знахідок. Вболіваючи над їх долею, М. Грушевський у 1899 р. писав: "...вони стали предметом уваги й збирання тільки в кількох останніх роках, а й тепер частина їх іде по руках і затрачується, так що зібране мною дає лише властиво приклад того, що знаходиться в старім Звенигороді"²¹.

Підживлювала затухаючий інтерес громадськості до старожитностей низка сенсаційних знахідок, що траплялися час від часу на теренах Галичини²². Ці відкриття розбурхували на мить суспільство та наукову спільноту і виступали тим фактором, що активізував цілеспрямовані обстеження місцевостей, пошуки нових пам'яток та їх розкопки. У цьому контексті таким імпульсом, що привернув увагу, зокрема, до давніх княжих міст, були дослідження у Галичі і його околицях²³, де впродовж 1882–1888 рр. члени Львівської Ставропігії Антін Петрушевич, Ізидор Шараневич та отець Лев Лаврецький відкрили і досліджували фундаменти галицьких храмів (св. Спаса, св. Пантелеїмона, св. Миколая, монастиря св. Іллі) та ґрунтові могили²⁴. На запрошення Ставропігійського інституту участь у цих працях брав проф. В. Антонович,

¹⁹ Грушевський М. Звенигород Галицький // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – ЗНТШ). – Львів, 1899. – Т. 31. – С. 1–28.

²⁰ Notk K. Dźwinogród // Tydzień. – Lwów, 1906. – Nr 10–11. – S. 80–81.

²¹ Грушевський М. Звенигород... – С. 15.

²² 1848 р. – кам'яний ідол Святовида біля с. Городища Гусятинського р-ну на Тернопільщині (Potocki M. Wiadomość początkowa [W:] Wiadomość o bożyszczu słowiańskim znalezionym w Zbruczu r. 1848 // Rocznik Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Jagiellońskim złączonego. Odział Sztuk i Archeologii. – Kraków, 1851. – Zesz. 1. – S. 3–16), 1878 р. – скарб золотих прикрас VIII–VII ст. до н. е. біля с. Михалків Борщівського р-ну на Тернопільщині (Przybysławski W. Dwa złote skarby w Michałkowie // Teka konserwatorska. – Lwów, 1900. – R. 21. – S. 31–43).

²³ Прикладом такого паломництва є замітка невідомого автора (найімовірніше, члена Львівського політехнічного товариства) про відвідини місця розкопок і оглядини відкритих давніх фундаментів: NN. Wycieczka do Załukwi, Halicza i na Kryłos // Dźwignia. – Lwów, 1882. – Rocznik 6. – Nr 11. – S. 164–165.

²⁴ Шараневич І. Указанія в писаных источниках и особенно в документах и актах до археологических исследований. Речь на археологическом съезде по причине выставки предметов с Галича. – Галич; Львов, 1886. – Ч. 1–2. – С. 1–35; Его же. Известіе о результате исследовательных разкопок в рубежах древнекняжеского города Галича предпринятых в гг. 1886–1887. – Львов, 1887. – 8 с.; Булик Н. З історії археологічних досліджень у Східній Галичині в XIX – на початку XX ст. // МДАПВ. – Вип. 10. – С. 306–307.

який приїхав з Києва. Отримані результати спонукали дослідників звернути увагу на другу княжу столицю у Галицькій землі – Звенигород.

У 1885 р. І. Шараневич та В. Антонович приїхали до Звенигорода на запрошення о. І. Билинкевича (на той час пароха сусідніх Дмитрович)²⁵, який показав насамперед місце, де знайшов керамічні плитки та людські кістки. Ці знахідки виявлено на околиці села поблизу млина, де на городі родини Паливодів вкопано старий кам'яний хрест, встановлений, згідно з твердженнями місцевих мешканців, на місці давньої церкви²⁶. О. І. Билинкевич описуючи це місце, вказував, що хрест (на його думку – церква) розташований на відстані приблизно тисячі кроків на схід від валів городища, на рівнині, що простягається до села Романова²⁷. Окрилений досягненнями в Галичі, 8 серпня І. Шараневич розпочав розкопки. Під хрестом відкрили тілопокладення (без домовини). На городі вдови Марини Паливоди і її пасерба Луки Паливоди розкопали кілька підплитових поховань із зруйнованими тілопокладеннями. Щодо керамічних плиток, то окрім зразків, переданих о. І. Билинкевичу, їх знахідки були настільки численними, що на обійсті Паливодів трикутними і прямокутними зразками виклали хідник. У шопі ж на глибині біля 75 см розкопали невеликий камінь-моноліт, вагою до 15 центнерів. На поверхні каменю, який, як припускали дослідники, міг слугувати очепом дверей (одвірком), простежувався якийсь знак, подібний на “курячі лапки” – здогадно, позначка майстра-каменяра. На іншій частині городу збереглися рештки фундаменту, більшу частину каміння з якого за декілька років до того вибрали сусідні господарі для льохів. У межах розкопу знайдено, серед іншого, срібну бляшку, оздоблену в стилі княжих часів²⁸.

Зазначені роботи були лише попереднім обстеженням. Розкопки планувалося продовжити восени, коли селяни мали зібрати врожай городи-ни і коли можна було сподіватися на фінансову допомогу від сейму. Однак жодної грошової дотації від держави ні того, ні в наступні роки археологи не отримали.

О. І. Билинкевича з І. Шараневичем пов'язували довгі роки теплої дружби і тривалої співпраці, особливо плідної в період, коли священник став настоя-телем церкви св. Миколая у Звенигороді (1888–1902), успішно продовживши

²⁵ О. Іван Семенович Билинкевич народився 11 квітня 1856 р. в с. Рукомиш Бучацького р-ну Тернопільської обл., навчався у Львові в Академічній гімназії. Після закінчення у 1879 р. Духовної семінарії був священником у Лапчині (1880), Толмачику (1880), Пасічній (1880–1881), Щирці (1891–1883). Парох у Дмитровичах (1883–1888), Звенигороді (1888–1902), Грибовичах (1917–1927). Культурний діяч, історик. Автор низки краєзнавчих праць, втім “О городе Звенигороде”, “Городище под Грибовичами близ Львова”: Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф. 201 (Греко-

католицька митрополича консисторія. м. Львів). – Оп. 1в (Анкети священників). – Спр. 24, т. 3. – Арк. 19.

²⁶ Билинкевичъ И. Незабвенной памяти... – С. 116.

²⁷ Его же. Несколько памяток... – С. 128. Церквище знаходилося у північно-західній частині урочища Завали, приблизно на тій ділянці, де в межах торгово-культурного комплексу у 1990-х роках функціонував ресторан і магазин (сьогодні спустошені приміщення).

²⁸ Н. П. Раскопки въ древнемъ Звенигороде подъ Бобркою // Слово. – Львов, 1885. – Ч. 75. – С. 2.

починання о. Г. Савчинського. Тоді І. Шараневич навідувався до села декілька разів. Разом із В. Антоновичем та М. Грушевським він обстежував руїни монастиря оо. Василіан (знищений 1768 р.) у Підгородищі; піднімалися на г. Камуду, де зауважили сліди якихось укріплень²⁹.

Востаннє І. Шараневич приїжджав до Звенигорода наприкінці серпня 1896 р. Натхненний надією на майбутні дослідження, о. І. Билинкевич показав ще один кам'яний хрест, як можливе церквище. Хрест знаходився на роздоріжжі («Роспуття») поблизу Черніва, на відстані біля 4,5 км на схід від городища. Під хрестом виявлено кам'яну плиту завдовжки 1,90–2,00 м. Під нею знаходилися урна (з тілоспаленням) та шліфувана сокирка з темного граніту чи базальту, завдовжки 10 см і завширшки 5 см при отворі. Знахідки передано до Музею Ставропільського інституту, а кам'яну плиту залишили у Звенигороді. За доручення І. Шараневича, о. І. Билинкевич, перевіз її на подвір'я плебанії і замалював³⁰. І Шараневич пробував розгледіти у лініях і рисках, що простежувалися на поверхні, можливе грубе та недосконале зображення смока³¹. Поховання дослідник ототожнював з висоцькою культурою доби раннього заліза³². Натомість Богдан Януш зазначав, що плита була гладка³³, і припускав походження поховального інвентарю з доби неоліту, що, на його думку, було рідкісною знахідкою для цієї території³⁴.

І. Шараневич відкопав ще одну плиту (але не відомо, у якому місці), завдовжки 1,90 на 2,00 м, на поверхні якої знаходилося заглиблене зображення хрестика; під нею не було жодних знахідок³⁵. У листівці від 23 серпня 1896 р. до о. І. Билинкевича він згадує ще й “столбъ поднесенный (найденный въ Звенигородѣ” та просить не білити його, “бо стратить старину цеху”³⁶.

*Ізидор Шараневич.
Худ. Теодор Демків. Кін. ХІХ ст.*

²⁹ Билинкевичъ И. Незабвенной памяти... – С. 117.

³⁰ Там же. – С. 116. Щоправда, М. Грушевський писав, що до 1899 р. плита лежала біля школи: Грушевський М. Звенигород... – С. 16.

³¹ Билинкевичъ И. Незабвенной памяти... – С. 117.

³² Szaraniewicz I. Cmentarzyska przedhistoryczne w Czechach i Wysocku w powie-

cie brodzkim, odkryte w 1895, 1896 i 1897 // Teka konserwatorska Galicyi Wschodniej. – Lwów, 1900. – S. 2.

³³ Janusz B. Zabytki przedhistoryczne... – S. 42.

³⁴ Ejusdem. Z pradziejów ziemi Lwowskiej. – Lwów, 1913. – S. 36.

³⁵ Szaraniewicz I. Cmentarzysko... – S. 2.

³⁶ Билинкевичъ И. Незабвенной памяти... – С. 117.

У тому ж 1896 р. М. Грушевський занотував свідчення про випадкові знахідки, виявлені на лівому березі Млинівки, недалеко від замку, “де традиція уміщує церквище” – на території східної ділянки городища, поблизу в'їзду на пагорб Замчища. Там виявлено у значній кількості полив'яні керамічні плитки різної форми: трикутні, прямокутні і фігурні. Відкрито також поховання, у якому над небіжчиком був викладений наче хрест із трьох прямокутних і дев'яти трикутних плиток. Усе це, на думку вченого, вказувало на їх вторинне використання³⁷.

Однак, незважаючи на поступ у вивченні давнини Звенигорода, сподівання о. І. Билинкевича на продовження археологічних досліджень розвіялися з призначенням І. Шараневича Державним консерватором історичних пам'яток Східної Галичини (1897)³⁸ та членом-кореспондентом Центральної Комісії пам'яток мистецтва історії у Відні. Нові обов'язки, які було покладено на І. Шараневича, дозволяли йому розширити коло своєї діяльності на територію усєї Східної Галичини і при цьому акумулювати інформацію про всі давні пам'ятки на цих теренах та популяризувати відкриті старожитності в середовищі наукової спільноти у Європі. У контексті тісної співпраці з Центральною Комісією пам'яток мистецтва та історії, вчений надіслав до Відня низку різних археологічних предметів з пам'яток Східної Галичини, серед яких монети та кам'яний саркофаг із Звенигорода³⁹.

Отож, починаючи від 1897 р., о. І. Билинкевич продовжив самостійно обстежувати місця нових знахідок як у самому Звенигороді, так і в найближчих околицях.

Певним стимулом у пошуках слідів княжих церков виступили артефакти, виявлені біля новозбудованої школи, які породили низку домислів і гіпотез. До будівництва цей терен займало панське поле, на якому, згідно з місцевими переказами, знаходилося давнє церквище, а нижче від нього – могила, яку “трогати не годиться”. Поле обміняли на ділянку для школи. На місці могили заклали будинок для вчителя. Натомість рештки кам'яного фундаменту не зачіпали і коли збудували школу, ці руїни так і залишалися на своєму місці – в 100 м на схід від школи⁴⁰. 19 травня 1897 р. служниця під час копання шкільного городу знайшла три олов'яні підвісні печатки, одна з яких – київського митрополита Костянтина з грецьким написом⁴¹. Вчитель Микелита згодом передав останню на збереження до церкви.

У 1898 р. о.І. Билинкевич зосередився на обстеженні місцевості довкола центральної частини Звенигорода. Його увагу привернуло урочище Острів поблизу сусіднього села Коцурова на відстані “чверть години ходу від

³⁷ Грушевський М. Звенигород... – С. 4, 26.

³⁸ Булик Н. Формування української археології в Галичині у ХІХ столітті: Ісидор Шараневич (1829–1901) // МДАПВ. – Львів, 2009. – Вип. 13. – С. 316.

³⁹ Ваврик В. Р. Основныя черты литературной деятельности Исидора Ивановича Шараневича // Временник Ставро-

пільського Інститута съ місяцесловомъ на 1930 г. – Львов, 1929. – С. 91.

⁴⁰ Билинкевич І. Нескільки пам'яток... – С. 129.

⁴¹ Грушевський М. Печатка м. Константина з Звенигорода // ЗНТШ. – Львів, 1898. – Т. 22., кн. 2. – С. 1–2; Notz K. Dźwignogród // Tydzień. – Lwów, 1906. – Nr 10–11. – S. 80.

городища на схід". На незначному підвищенні, що здіймалося серед мочар, йому вдалося натрапити на скупчення значної кількості різнокольорових монохромних полив'яних керамічних плиток. Найімовірніше, він провів шурфування, оскільки на глибині понад 1 м відкопав 15 цвяхів.

На північний захід від городища, на схилах пасма, що з півночі оточує Звенигородську долину, над р. Горожанкою, у місці, докладніше не окресленому, о. І. Билинкевич досліджував рештки церкви, довкола якої виступали тілопокладення. Невідомо чи проводилися тут розкопки, чи поховання були відкриті випадково, але парох відзначав, що кістки покійників були добре збережені, а руїни будівлі відрізнялися від деструкцій раніше обстежених церков. На цій підставі він припускав, що храм не належав до давніх часів. Тут, на його думку, стояла парафіяльна церква св. Миколая⁴² – попередниця храму, збудованого у 1759 р. Цей погляд поділяв М. Грушевський⁴³.

О. І. Билинкевич оглядав і віддаленіші околиці. На відстані чверть милі на захід від Звенигорода на полі Шоломийському поблизу джерела на схилах горбистого пасма він зібрав на поверхні уламки кахель. Там же пастухи знайшли срібні та мідні монети часів шведського короля Густава Адольфа (1629–1634), загорнуті у шматинку, що розпалася. Ці знахідки підтверджували місцеву легенду, згідно з якою тут знаходився монастир, судячи із знахідок, – з доби пізнього Середньовіччя.

У 1902 р. о. І. Билинкевич виїхав зі Звенигорода і вивчення старожитностей (хоча аматорське, але систематичне) у ньому припинилося.

Отже, різнопланові роботи І. Шараневича, В. Антоновича, М. Грушевського й о. І. Билинкевича – єдині наукові дослідження у Звенигороді наприкінці XIX ст. Однак присутність представників Ставропігійського інституту та їх наукова діяльність на території Звенигорода і його околицях мали свій позитивний бік. Відтоді місцеві мешканці передавали випадкові знахідки, здебільшого, до Ставропігійського музею. Це знайшло відображення й на Археологічно-бібліографічній виставці, що zorganizував Ставропігійський інститут у 1888 р., на якій показано немало стародавніх предметів – як зі знахідок І. Шараневича, так і випадкових – зі Звенигорода⁴⁴. Уявлення про археологічні матеріали, передані на збереження до Музею Ставропігійського інституту у другій половині XIX ст., дає їх ретельний опис М. Грушевського. Дослідник зробив спробу систематизувати колекцію за матеріалом знахідок: вироби із каменю (відбійники, сокирки, наконечники стріл, ножі, скребки праісторичної доби; ранньосередньовічні пряслиця з рожевого овруцького шиферу), бронзи (наконечники списа і стріли, фібули, світильник, монети – римського періоду; скроневі кільця, персні, браслети – княжої доби), скла (персні, браслети, намистинки – княжої доби). Окремо виділено предмети, пов'язані з християнством (олов'яні печатки і пломби зі зображеннями

⁴² Церква функціонувала ще у 1705 р., про що свідчить напис на знаному в літературі напестольному хресті, який тоді подарував до своєї родинної церкви ігумен київського Межигірського монастиря Філарет Кошаковський: *Грушев-*

ський М. Звенигород... – С. 27.

⁴³ *Грушевський М. Звенигород... – С. 5.*

⁴⁴ *Шараневич І. Каталогъ археологическо-библіографической выставки Ставропігійского института въ Львовѣ. – Львовъ, 1888.*

святих, натільні хрестики й медальйони, енколпіони та полив'яні керамічні плитки від церковної долівки)⁴⁵. Власне ці матеріали, а також приватні збірки звенигородського пароха о. І. Билинкевича та вчителя Микелити, послужили підґрунтям при вирішенні проблеми локалізації літописного Звенигорода. Увесь попередній розвиток археології старожитностей у значній мірі обумовив появу праці М. Грушевського, присвяченої Звенигороду. Ця невеличка за обсягом, але насичена неспростовними науковими аргументами стаття стала тим фактором, який не лише завершив майже столітню дискусію про локалізацію літописного міста, а й засигналізував, наскільки це було можливе на наявному речовому матеріалі, високий рівень розвитку матеріальної культури міста княжої доби. Водночас важко переоцінити перші кроки цілеспрямованого дослідження території, де був розташований дитинець, пригороди та передмістя Звенигорода. Фіксування слідів церков та цвинтарів княжої доби – це той, здебільшого вже втрачений, неоціненний матеріал, який окреслював канву планувальної структури давнього города. Натомість, виявлені рештки поселень на ближніх і дальніх околицях сигналізували значні масштаби історичного міста.

Підсумовуючи, належить наголосити, що впродовж ХІХ ст. у дослідженнях Звенигорода досягнуто декілька найважливіших здобутків: насамперед остаточно встановлено місцезнаходження літописного міста, пов'язаного з політичними подіями на теренах Галицької землі; з'ясовано, що воно займало значну площу, в межах якої існувало декілька храмів та кладовищ; вражаюча кількість зібраних різноманітних знахідок вже не залишала жодних сумнівів у тому, що власне це місто було осередком Звенигородського князівства.

Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України

⁴⁵ *Грушевський М.* Звенигород... – С. 1–27. Серед речей, які не ввійшли до опису М. Грушевського, були ще: уламок залізного знаряддя, фрагмент бронзової застібки із зображенням Христа, мідна монета з зображенням юнака і написом на звороті “Iasil-Iasil-Iasil” (римська?), бронзовий медальйон ранньомодерної

доби зі святим Іоаном євангелістом і на звороті – Іоаном Непомуком та свинцева печатка зі святим Миколаєм і написом на звороті “Г(оспод)и помози (рабу) своєму Васили”: *Свенцицькій Ил. С.* Опись музея Ставропигійскаго института во Львове. – Львовъ, 1908. – С. 218–239.